

Облога Кремни

Герман Гессе

Переклад Михайла Ореста

За імператорів Авреліяна, Таціта і Проба в малоазійських провінціях Ісаврії, Пісидії і Лікії, що кілька століть мали славу розбійницьких гнізд, мав застрашливе ім'я денеякий Лідій. Він був ісаврієць, народився за Філіппа Араба; майже всі його предки були розбійниками. Батько його загинув у Лікії під час здобичницького походу, його дід і двоє дядьків сконали того самого дня на шибениці. Справжнє ім'я його лишилося невідомим; від двадцятого року життя він називав себе Лідієм і під цим ім'ям і вславився в названих краях.

Лідій був від природи розумною і розважною людиною, хороброю, але з почуттям міри щодо своїх починань. Він умів використати людей і поставити на службу своїм намірам їх любов чи то страх. Швидко підносився він від одного успіху до другого і вже юнаком зажив слави і потуги, ними проте не наситившись. Тільки по тому, як йому вийшло тридцять років, коли йому, наче чудом, удавалися щоразу сміліші наскоки, почали опановувати його сп'яніння і бундючність непереможних. Він переступив покладені богами границі і кінець-кінцем зазнав рішучого падіння.

При поході через Кілікію, що його Лідій піднявся з своєю численною ватагою, одного разу прибився до нього іонійський грек на ім'я Гефайстіон, який перед тим робив послуги кілікійським морським розбійниками, а тепер волів піти за цим уславленим загоном. Відтоді Лідій спромігся заходжуватися коло щоразу більших речей, і в усіх йому поталанило, бо цей Гефайстіон був спритною і прехитрою людиною, повного задумів і винаходів. Він розмовляв п'ятьма мовами, міг рисувати мали, провадити шпигунство, розумівся на воєнній умілості і на веденні облоги, але особливо відзначався як стрілець і будівничий машин. Він виготовляв хитромудрі прилади, що з їх допомогою точно влучав — стрілами або каменями — в людину на великій віддалі; під час польових боїв він умів дотепно використати кожную місцевість, а при облозі керував копанням окопів і ровів.

Лідій добре знав, що він посідає в цій людині. Він уділив Гефайстіонові шану і приязнь, надав йому подвійну частину здобичі і наступне місце після себе самого. Спочатку він поглядав на нього не без недовір'я і ревности, бо боявся, що з цього чудо-майстра може вирости йому небезпечний суперник, який одного дня повалить його. Але скоро побачив, що Гефайстіон, хоч і переважав його в деяких уміlostях і хистах, не народився панувати. І справді, попри свій розум, грек не надавався на проводиря; для цього бракувало йому владарського погляду, наказового жесту і сліпої, безоглядної мужности, без яких ніхто не спроможен держати в послузі і залежності навіть найменший загін. Тому він дав свій недовірі погаснути; також і грек був цілковито вдоволений бути його радником і найпершим підданим — замість самому змагати до влади.

Загін, що складався з кількох сотень людей, довгий час перебував у малій провінції Пісидії, частині Памфілії. Селянам забирали худобу і збіжжя, овочі і вино, а городянам і купцям — гроші й товари, і ніхто не важився протистояти могутньому ватажкові. До намісника провінції, а також і в Рим до імператора та сенату летіли скарги і благальні прохання допомогти, і вряди-годи проти розбійників посилено загін вояків; але ці заходи або зазнавали поразки, або були змушені відходити ні з чим, бо, бачивши чужу перевагу, розбійники зникали в бездоріжних, перетятих ущелинами Таврійських горах, де жодна битва не була можлива.

І погано виникли в Лідії нестримна гордість і помисел, що в крайньому випадку він може померти також і з римською державою та імператором, що їх потуга так часто показувалася безпорадною супроти нього. Він безстрашно кидав виклик державній владі, не милував вояків та урядовців і принагідно говорив, що має намір оспорити державі цілу провінцію і взяти її у свою власність. І справді — небагато бракувало Лідієві до цього, бо він накладав дані на цілі села та осади, брав для себе все, що йому тільки забажалося, і мав до свого розпорядження не тільки сотні бойовитих і вправних вояків, але також розкиданих повсюди підслухачів та укривачів, шпигунів і прихованих спільників.

Тим часом у Римі по слабосилім уряді прийшов до керми хоробрий і праволюбний імператор Проб. Щоразу нові нарікання і заклики поради в біду надходили з того лихославного кутка Малої Азії, і незабаром вони спонукали його вжити строгих кроків і дати наказ тамтешнім намісникам розпочати проти грабіжників правильну війну. Все це Лідій скоро відчув, і йому почало видаватися, що надійшов час показати свою могутність і відкрито поглумитися з римської держави. Через те що римське військо скрізь його переслідувало і в'язало йому руки, він поклав поставити спротив у відкритому бунті і зважився на великий насильницький чин.

В Пісидії було місто Кремна, збудоване на крутому схилі Тавру і нездобутне від природи і завдяки людському хистові, — бо з трьох боків воно щільно прилягало до головокружної прірви, а з четвертого було укріплене могутнім муром. Лідій вирішив захопити це місто і відти протистояти всьому світові. Він порадився Гефайстіона і деяких упривілейованих товаришів, які схвалили його відважні наміри, і вже по однієї тижні він здійснив божевільно сміливий план.

Одного квітневого ранку біля міських воріт Кремни з'явилося десять людей, які непомітно піднялися крутою гірською дорогою. Вони заволоділи воротами без шуму, не зустрівши поважного опору, піднесли червоний стяг і з сміхом дали втекти обом на смерті! переляканим сторожам. Невдовзі по тому вирушила на гору вся Лідієва ватага. Проводир їхав попереду на мулі — вродливий смаглявий чоловік з чорними, владними очима. Він мовчав і кивнув своїм людям, серед яких дехто співав і жартував, щоб вони затихли. Уважно оглянув він дорогу і сміло завис на кручах гірське місто. Він добре знав, що перед ним стоїть найбільша з його авантур і що він вийде з цих мурів тільки як прикрашений вінком переможець — або загине. Роздумливо поглядав він на високі зубці мурів, можливо, прочуваючи серцем відворот свого щастя, але тверезо і

стримано, бо страх був йому чужий. Таємна гордість пронизала його, що він, безрідний природник, вступає в укріплене римське місто як владар.

За ним ішли пішки, в доброму порядку, його збройні люди, коло сотні, вибір найкращих з-межи його банди, а далі — обоз з добром та хлібом і череда награбованої худоби. Шестя замикав Гефайстіон, сидячи на малім сірім гірським конику, єдиний вершник, не рахуючи проводиря — невеликий і тихий чоловік з звичайним, як здавалося, і безкривдним обличчям, в якому проте за тонкими зморшками крилася сотня хитростей.

Вступ відбувався спокійно і впорядковано. Городяни придивлялися, здивовані і занепокоєні, про спротив ніхто не думав, і бездільні гуляки, що стояли або сиділи навпочіпки в затінках на західній стороні вулиць, вигукували до озброєних жартівливі слова, на які діставали жваві відповіді.

З малого дому, що на його нижнім поверсі держав свою майстерню різьбар по дереву, вийшла, коли похід уже віддалявся, висока дівчина з глеком на голові; її великі очі гляділи вслід людям. Гефайстіон, що їхав найостаннішим, кілька секунд дивився в її сповнені здивування, карі очі, знайшов велику впадобу у вродливій дівчині, приязно всміхаючися, кивнув до неї головою і стиха заспівав заключний вірш старої іонійської любовної пісні.

Тим часом Лідій зайняв рядний дім і наказав, щоб гінці проголосили його володарем міста Кремни. І як його люди добре додержували дисципліни і не загрожували ні свободі, ні власності мешканців, то завойовникам ніхто не мав щонебудь закинути. Скрізь ішли розмови, що це той славнозвісний Лідій, і багато хто тішився з змоги раз побачити на власні очі видатного і грізного героя. Він не зважав на все це, загадав, щоб його люди були прийняті до домів на постій і, виставивши варту, незабаром віддалився. Місто стало голосним і веселим, більшість вояків знайшла приязних і послужливих квартиродавців, на всіх вулицях лунали співи. Гефайстіон оселився в домі різьбаря по дереву і кількома срібними монетами здобув любов бідних людей. Після цього він, задоволений, подався неквапливо до свого проводиря і, нараджуючися над плинами, провів у нього весь пообідній час. Ввечері він частував своїх господарів м'ясом і вином, грав на ліру, співав веселих пісень і оповідав про чужі країни; коло його ніг, поклавши голову йому на коліна, сиділа росла кароока дівчина, а він грався її довгим темним волоссям. Вона звалася Феба і, хоч не пішла з ним до його кімнати, проте пообіцяла йому зробити це завтра, на що він і пристав.

Наступного дня Лідій дістав вістку, що проти нього зібрано римське військо і що воно наближається. Чекавши на це, він наказав усім своїм людям скласти на ринку воєнну присягу і, не гаючися, розпочав готувати настрашене місто до облоги. Двісті мешканців разом з своїми родинами мусіли покинути місто ще того самого дня, при чому їм було дозволено взяти з собою рухоме майно, але заборонено брати їстівне. Людей поймав страх, в усіх домах залунали зойки, але ніхто не важився противитись, і ввечері вигнанці були за містом. Наступного дня була видалена сотня інших, а багато хто втік, боячися за своє життя.

Тиждень по тому стало видно, як на рівнині посувається римське військо — і одночасно повернулися вигнані жителі, супроводжені послом від намісника, який вимагав прийняти їх назад і намовляв Лідія покинути місто. Мовчки ввійшли городяни відчиненими ворітьми, але посланець лишився без відповіді.

Другого ранку Кремна була оточена великим військом і взята в облогу. Лідій удавав веселого, його плян стояв непохитно, він рішився радше загинути з цілим містом, аніж піддатися. Він почав з того, що наказав скинути з найвиднішого і найвищого місця всіх вигнанців, що вчора були повернулися. Погрози і прокляття залунали з глибини, засуджені вили і боронилися руками і зубами, дехто скочив у прірву з власної волі, і в городі розіслалися безмовність і жах. Кожен відчував, яке розгортається одчайдушне діло, і кожен тремтів за своє життя. Хто міг, той ще встиг викрастися з міста; ті, що залишилися, сповнені страху, поховалися по домах і в льохах. Від того дня власність у місті перестала існувати, всі харчі Лідій відібрав. Він сам ходив там і тут, наказував і гудив або хвалив. Його люди дістали тяжку роботу. А саме — Лідій загадав розібрати частину домів, скопати ґрунт, угноїти його і засіяти зерном.

Нечисленні жителі, що zostалися в городі — це була ледве третина колишньої міської громади, — незабаром зазнали крайньої нужди. Бо всю худобу, всі запаси пашні, борошна, вина та овочів Лідій забрав і поховав ті запаси в складах. Щоденна пайка м'яса, хліба і вина видавалася рівномірно і без уваги на особу, але тільки тим, хто щодня відробляв визначену кількість годин при спорудах і земляних роботах. Інші були полишені на голод або на милосердя банди, що вийшло на добре здебільшого жінкам.

Гефайстіон допоміг утекти своєму господареві з дружиною, заогляднвши їх деякими грішми, але дочку задержав коло себе, і тепер вони жили разом; вона була йому одночасно служницею і коханкою. Але задля неї він не забував своєї служби і був пильно зайнятий кресленням мап, куванням плянів і спостереженням ворога. Іноді хтонебудь із римського війська зважувався вийти вперед надто далеко; тоді Гефайстіон спрямовував на нього свій прилад і вбивав його. В акрополь залітали тільки поодинокі стріли і металльні камені облягачів, але вони мало клопоталися тим і поклали виморити розбійників голодом. Тому Лідій з допомогою Гефайстіона робив усе, щоб уникнути голодової біди. М'ясо було посолене і задимлене. І нарешті спала Гефайстіонові думка прокопати в напрямі вільного поля підземний хід. Відразу ж почато роботи, численні природні печери та ущелини допомогли смілому намірові, і за час, трохи більший, ніж місяць, хід був готовий.

Тим часом людність сильно розтанула. Невдовзі перед початком копання ходу Лідій розчинив браму на цілий день, і натовпи непотрібних їдців покинули місто. Відтоді, щоб не розкрилася таємниця підземного ходу, вже ніхто не смів вийти за мури. Кожного, хто не був придатним до тяжкої праці і жалівся на голод, перекидали без довшої надуми за мур, і внизу, в проваллях шуліки, яструби і лисиці мали добрі дні.

Підземний хід, проритий під керівництвом Гефайстіона, виводив у долину невеликого потоку, яка лежала по той бік римського табору. В той день, коли хід був уперше використаний, Лідій прилюдно обняв грека і нагородив його золотим

нашийним ланцюгом. І в відрізанім городі почалося правильне життя. Що четвертого або що п'ятого дня ходом приставлялися вдосталь куповані або награбовані худоба, зерно, хліб та інший запас; також і вина було тепер досить, і обложені, дістаючи подвійну пайку, відпочивали після важких земляних робіт. Було чути звуки флейт, кляскіт гральних костей і співи, дівчата мусіли танцювати, і Лідій справив на ринку учту, на якій був приявний він сам, уквітчаний вінком. Так тривало до самого літа, а римляни стояли табором круг веселого розбійницького міста знеохочені і стомлені. Вряди-годи, вибираючися вгору карколомними тропами, вони робили спроби здобути город нічним нападом. Але Лідій держав чуйну варту. Коли денебудь у брунатих ущелинах з'являлася голова або починав лунати крок, в ту саму мить туди мчався град метаного каміння і стріл.

Одного літнього вечора якась жінка шукала в полі своєї корови. Кличучи тварину, вона бродила в малім падолі, між лозами і скелями, і враз почула голоси, настрашилась і сховалася серед каміння. Вона побачила, як із землі вийшли люди, як вони пішли долиною вгору і зникли в напрямі гір. Сподіваючися доброї нагороди, жінка відразу побігла до римського воєначальника, зголосила йому всю річ і справді одержала в дарунок золоту монету з зображенням попереднього імператора. А воєначальник, не барячися, заліг з сотнею вояків у криївці, і, коли розбійники прибули з своїми запасами назад, вони вчинили на них напад і всіх половили. А хід був завалений і відтоді обставлений повсякчасною сильною сторожею.

З тим днем безтурботному життю в Кремлі настав кінець. Вино людям більше не видавалося, приділи борошна і м'яса Лідій обнизив до половини. Йому було ясно, що єдиний вихід для нього полягав тепер лише в тім, щоб умерти незламним і непереможним.

Вдень і вночі бродив він і думав, як йому вдержати місто щонайдовше. Обличчя йому стало темне, наче хмара. З мечем у руці входив він у дома і, знаходячи такого, який видавався йому зайвим, убивав його. Залишилися пощадженими тільки люди, потрібні для вартування, а також кілька жінок, що були спільною власністю розбійників. Єдиний Гефайстіон, що почував себе незамінним і добре приховав свою дівчину, зостався в нелихім настрої і байдуже приглядався грозі. Інших пойняв жах, бо ніхто більше не був певен свого життя, а пайки день-у-день ставали скупіші. Лідій перестав спати і кожної години дня і ночі держав у руці оголену зброю. Впродовж дня панувала глуха, мертва тиша, — поки він, з дедалі темнішим лицем, не покидав знову, наче хижий звір, своєї оселі і не вбивав денебудь мечем або не скидав з мура самотнього чатового, що його він уважав уже за непотрібного.

Деякі з його людей рішилися знищити його. Проте кожен відступив перед його палаючим поглядом, і всі ці грубі створіння моторошно відчули, що ця опанована демоном людина простувала до того, щоб здійснити жахливе приначення. Гефайстіон і кілька вірних підначальників допомагали Лідієві охороняти склад і безмовно слідували на віддаленні за ним, коли він чинив свої люті обходи, щоби знов заколоти власного рукою одного або двох підлеглих. Виникло повір'я, що він живиться кров'ю цих жертв,

п'ючи її ще димучою.

Його смертельне безумство незабаром навіяло йому недовіру також до випробуваних і найнадійніших прибічників. Однієї ночі він, скрадаючись, обійшов домок, де жив Гефайстіон, і підслухав, що той був разом з Фебою.

Наступного дня від покликав грека до себе і мовив:

— Ти сховав у себе якусь дівчину. Приведи її мені сьогодні ввечорі, як тільки смеркне.

Гефайстіон настрашився. Не було йому до мислі віддати свою голубку, до якої він перейнявся ніжною любов'ю, а як не міг одначе зберегти її для себе, то ввечорі він кинджалом проколов дівчині серце, загорнув мертву в килим і такою передав двом розбійникам, щоб ті віднесли її до Лідієвої оселі.

Другого дня Гефайстіон стояв на фортечній стіні біля своєї стрільної машини і спостерігав противника. І тоді підійшов до нього Лідій, посміхнувся і мовив:

— Дякую за вродливу дівчину. А тепер — чи не міг би ти зробити мені ще одну приємність. Скеруй свою машину на чотового там, на горішній надворітній вежі. Мені цей чатовий більше ні до чого.

Грек, почувавши ще на руках кров своєї дівчини, гостро подивився на Лідія і відмовився.

— Стріляй сам! — сказав він. — Я не маю жодної стріли для моїх товаришів.

Тоді Лідій прикликав трьох людей, відданих йому, наче пси, які завжди були поблизу нього. Вони мусіли схопити Гефайстіона, роздягти його і покарати різками. Потому Лідій відійшов і, здавалося, не завдавав собі більше клопоту щодо Гефайстіона.

Але стрілецький майстер добре знав, що віднині його життя пропаде. І він сховався в цистерні, дочекався ночі, а потім, нап'явши на два луки полотно, з цим приладом кинувся з мура в невідоме. Йому пощастило заціліти; він прийшов до римського табору і сказав повести його до воєначальника, якому він відкрився, просив не карати і за це приобіцяв учинити Лідієві кінець.

Це вдалося Гефайстіонові вже по кількох днях. З допомогою римських будівничих він спорудив машину, що її пострілами можна було досягти височини міських мурів. Він точно знав місце — відтулину в мурі, що за нею мав звичай стояти Лідій і пильнувати ворога, і одного разу, здогадуючися, що Лідій знову коло неї, він пустив туди залізну стрілу.

Тим самим облога Кремни скінчилася. Стріла влучила Лідієві в око і смертельно поранила його. Одначе він, силуючи себе, ще цілий день держався на ногах, убив ще двох із ватаги і, відчувши неспиниме наближення смерті, наказав усім своїм людям скласти страшну присягу, що по його сконі вони не здадуть міста, а будуть боронити його до останньої краплі крові. Але коли він умер і в його темнім обличчі вигас жахаючий погляд, його люди ніби прокинулися по загадкових чарах, плювали на мертвого, кляли, безчестили його і піддались облягаючим на їх ласку чи неласку.